

מודל התפתחותי ברכישת הקריאה בעברית | תקציר מאמר¹

המאמר עוסק בקושי במעבר מקריאה באמצעות המערכת המנוקדת, השקופה, בה מתקיים קשר חד-ערכי בין סימן לצליל, למערכת הרווחת הלא מנוקדת, שהיא עמומה, ובה מילה יכולה להיקרא בכמה דרכים (לדוגמה: סֶפֶר, סֶפֶר, סֶפֶר). החוקרים התחקו אחר תהליכים לשוניים: מורפולוגיים², תחביריים, לקסיקליים³ וסמנטיים⁴ המתקיימים אצל דוברי עברית שקוראים בכתב לא מנוקד. זיהוי והבנת תהליכים אלו, סייעו להם לבסס מודל התפתחותי של רכישת הקריאה בעברית.

רקע

קריאת טקסט לא מנוקד מציבה שני אתגרים:

- (1) קריאת מילה לא מוכרת מצריכה השלמת מידע פונולוגי חסר - בעיקר לגבי התנועות (לדוגמה, איך נכון להגות את המילה "תקליל"?).
- (2) בחירת החלופה הנכונה לטקסט במילה הומוגרפית (מילה שיש כמה אפשרויות לקרוא אותה, למשל "גזר" - גֶזֶר, גָזֶר או אף גֶזֶר - כנסמך בצירוף סמיכות) אצל כלל קוראי העברית.

מפענוח פונולוגי של מילה לזיהוי אורתוגרפי

תנאי הכרחי לרכישת קריאה במערכות כתב אלפביתיות כמו העברית הוא הבנת הקשר הגרפ-פונמי, המשלב מודעות פונולוגית (רגישות למרכיבים הצליליים של המילים) וידע אותיות - שמותיהן, צורתן והצלילים שהן מייצגות. תפקידה של מיומנות הפיענוח הפונולוגי, הנלמדת בהוראה מפורשת בתחילת רכישת הקריאה, להוביל את התלמידים לזיהוי האורתוגרפי, זיהוי המילה השלמה, ולקריאה מהירה, מדויקת, אוטומטית ונטולת מאמץ. אזי מתאפשר לתלמידים להפנות את הקשב להבנת הטקסט.

לידע המורפולוגי, דוגמת מורפמת השורש, הנצבר במהלך תקופת הפיענוח, חשיבות רבה במעבר מפענוח פונולוגי לקריאה אורתוגרפית. בעברית, רוב שמות העצם, שמות התואר וכל

1 למאמר המלא: בר-און, ע. (2011). מודל התפתחותי ברכישת הקריאה בעברית. ד"ש, דיבור שפה ושמועה, כתב העת של קליניא התקשורת, 30, 25-1.

2 הקשורים לתבניות ולצורות דקדוקיות של מילים.

3 הקשורים לאוצר המילים בלשון.

4 הקשורים למשמעויות של המילים

הפעלים בנויים משירוג (שילוב) של שורש ותבנית⁵. אלו משתקפים במבנה המורפו-אורתוגרפי של המילה הכתובה, ומסייעים לקוראים להשלים מידע פונולוגי חסר, ולפענח מילים חדשות ופחות מוכרות גם כאשר הן אינן מנוקדות.

עם זאת, לעיתים לא די בזיהוי מורפו-אורתוגרפי, ובמיוחד כאשר מדובר במילים הומוגרפיות. שכיחותן בטקסט העברי (כ-30%) פוגעת רק במעט בשטף הקריאה בזכות הישענות הקורא על ההקשר המורפו-תחבירי בו מופיעה המילה, המכוון אותו לחלופה אחת בלבד. לדוגמה, במשפט "מילים הומוגרפיות רבות כוללות חלופות..." המילה רבות היא הומוגרף, כלומר אפשר לקרוא אותה רבות או רבות. אולם, מההקשר ברור שאי אפשר לפענח את המילה רבות כ- רבות - הן בשל המשמעות הסמנטית של "מילים" - שהרי מילים אינן רבות, והן בשל הפועל "כוללות" המופיע מיד אחרי המילה רבות, ומסמן כי היא אינה פועל אלא תואר. יש בעברית משפטים שבהם הקורא כמעט ואינו שוגה בפענוח המילים ההומוגרפיות, לדוגמה הפועלים חפרו תעלה עמוקה. במקרים אחרים, לדוגמה במשפט האיש הולך ומדבר רחב לפניו, הקורא עשוי לבחור בנתיב אחד (האיש הולך ומדבר), להמשיך בקריאה ולגלות שעליו לחזור ולבחור נתיב אחר (האיש הולך ומדבר לפניו). הדרך שבה קוראים מתמודדים עם סוגים שונים של משפטים הכוללים מילים הומוגרפיות עשויה ללמד על מיומנות הקריאה ועל יעילותה. על כן, כיום רווחת הדעה כי המפתח לקריאה יעילה בעברית נעוץ בהקשר המספק בנוסף למידע המורפולוגי, גם מידע תחבירי, סמנטי ופרגמטי.

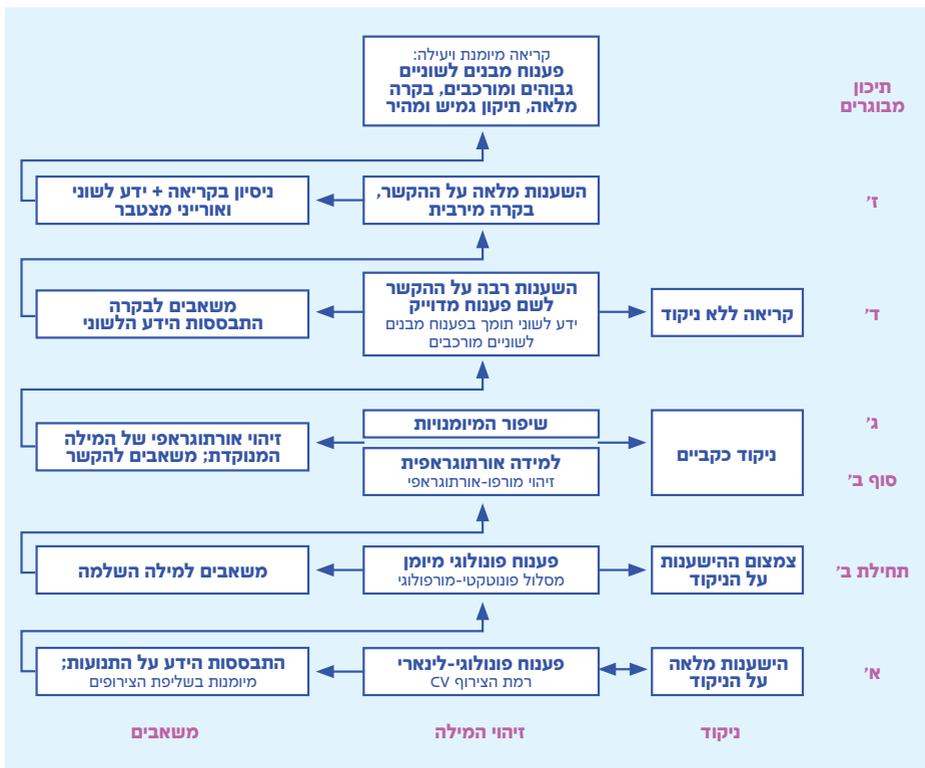
המחקר

לאור זאת, למחקר היו שתי מטרות: ראשית, להציג את תפקידה של התבנית המורפולוגית בזיהוי המילה הלא מנוקדת. שנית, לבחון את מסלול ההתפתחות של הישענות הקורא על ההקשר המורפו-תחבירי-סמנטי המאפשר את פתרון ההומוגרפיות. אוכלוסיית הנבדקים כללה קוראים דוברי עברית כשפת-אם בגילי שבע עד בוגרים, מרקע חברתי-כלכלי בינוני-גבוה. נעשה שימוש בחמישה מבדקים שתוצאותיהם הובילו לבניית מודל ההתפתחות שיוצג להלן.

מודל התפתחותי לתיאור רכישת הקריאה בעברית

רכישת קריאה מתוארת לא פעם כמאזן בין אוטומטיות להשקעת קשב, כאשר ככל שהאוטומטיות גדלה, היא מצריכה פחות מאמץ. מודל התפתחותי זה מציג את רכישת הקריאה כנדבכים הנבנים זה על גבי זה והתהליכים הלשוניים המתרחשים בהם, המקדמים קריאה אוטומטית. המודל מותאם לייחודיותה של השפה העברית ולמערכת הכתב המייצגת אותה.

5 לדוגמה, השם "מסעדה" בנוי משירוג של השורש סע"ד בתבנית מסקסה; הפועל "התקשרה" בנוי משירוג השורש קשר"ד בתבנית התסקסה.
6 מבנה מורפו-אורתוגרפי: מבנה המילה הכתובה מייצג את המבנה המורפולוגי שלה. למשל במרכזה של המילה הכתובה "הרגשתי" מופיע רצף אותיות השורש, מימין להן אות התבנית ה' ומשמאל המוספית תי'

במודל שלושה צירים מרכזיים:

- **ציר המילה**, המתאר את דרכי זיהוי המילה השונות לאורך רכישת הקריאה.
- **ציר הניקוד**, המתאר את המעבר מהמערכת המנוקדת למערכת הלא-מנוקדת.
- **ציר המשאבים**, המסביר כיצד התבססות ידע מסוים מאפשרת התקדמות לתהליכים גבוהים יותר בזיהוי המילה.

הנדבכים במודל מבוססים על קבוצות הגיל שהשתתפו במחקר, ומדגימים את המעבר מפינוח של יחידות גרפמיות קטנות (אותיות ותנועות) לעבר יחידות הולכות וגדלות (מילה ואחר-כך משפט) באופן שזונח בהדרגה את הניקוד ועובר להישענות הולכת וגדלה על משאבים מורפולוגיים-סמנטיים והקשריים. שילוב של ניסיון הולך וגדל בקריאה יחד עם התרחבות ידע לשוני ואורייני מוביל לבקרה, תיקון טעויות וקריאה יעילות יותר.

מסקנות והשלכות

- במהלך כיתות א'-ד' חלים שינויים גדולים ביכולות הקריאה. בהדרגה ההישענות על הניקוד מוחלפת בהישענות על סממנים לשוניים, והניקוד נזנח, אך זהו אינו סוף התהליך.
- **בשלבים המוקדמים** של רכישת הקריאה, זיהוי מילים לא-מנוקדות נעשה בלמידה אורתוגרפית (המילה השלמה) ותוך רכישת ידע על המבנה המורפו-אורתוגרפי (השורש) של המילים.
- **בשלבים מאוחרים** יותר מתווספת ומתבססת הישענות על ההקשר של הטקסט (ולא רק על המילה עצמה) ככלי יעיל בפענוח טקסט לא-מנוקד.
- **קריאה יעילה ומיומנת נשענת על ההקשר** ועל יכולת בקרה ותיקון מהירים ויעילים של הקורא.

למאמר המלא

